

Respons på empirien:

«Hva trenger kirkesamfunn og kristne organisasjoner for å håndtere og forebygge overgrep?» Av Eva Lundgren.

Kjære dere!

Jeg er glad og stolt over å få være her sammen med dere, og håper at jeg kan respondere fyllestgjørende på dette ærefulle og ærlig talt overraskende oppdraget!

Etter å ha vært borte fra Norge i mer enn 20 år er det mye jeg ikke vet noe om. Det får være en generell reservasjon fra min side. Når jeg har studert programmet og tatt imot innspill på forhånd omkring temaet krenkelser og overgrep (bruker selv termen «overgrep» her) i kirkelige sammenhenger, imponeres jeg over engasjementet og seriøsiteten i forhold til denne komplekse og vonde problematikken. Inne i dette finnes det muligens en blind flekk som det er lettere å oppdage på (min) avstand.

Fenomenet for den kirkenes «håndtering og forebygging» vi skal snakke om, seksuell overgrepssproblematikk, er nemlig ikke tatt med som tema for seg i programmet. Altså det som ifølge bispemøtet og Den norske kirkes veiledningshefte ikke skal forties eller bagatelliseres, det «håndteringen» dreier seg om.

Så: hva snakker vi *ut fra*? Finnes det en tatt-for-gitt-kunnskap om overgrepssproblematikk, en slags doxisk kunnskap som er forutsatt? Hvordan er den? Er den statisk? Er det ikke mer å lære? Kanskje dere synes at den kunnskapen dere har er fyllestgjørende? Eller kanskje dere synes feltet er vanskelig å snakke om? Det vi snakker ut fra er jo oftest implisitt og vanskelig å snakke om. Dessuten kan det handle om kunnskap som provoserer. Og så finnes det ikke mange kunnskapsfelt som er minelagt med flere myter enn det vi her skal snakke om, ikke minst mange bortforklarende myter med innarbeidet status som «sannheter» om seksuelle overgrep og krenkelser, i samfunnet i sin alminnelighet og blant overgripere og krenkere i særdeleshet. Alt dette fornemmer jeg som antydde flekker i det materialet jeg har fått ta del i. Og det finnes i den offentlige samtalen motstridende og spenningsfylte elementer og interesser som kan bli så kompliserte å håndtere at man kanskje til slutt velger å se bort, av-fokusere, akseptere motstridende forståelser til en slags «alt og intet»-saus, eller en slags overgreps-«shopping».

Det snakkes i materialet flekkvis om kunnskapens betydning fra utsatte og fra de som har ansvar for å håndtere saken i menigheten. Else Kari Bjerva skriver om et «saksorientert» ståsted som ett av tre «faglige ståsteder» for de ansvarlige som mener seg satt til å utforske hele saken, versus det «sjelesørgeriske» og det «juridiske».

Jeg er overbevist om at en fremtidig hovedutfordring for kristne kirkesamfunn på dette feltet handler om følgende: Hva er de mest egnede overgrepforståelser for å håndtere konkrete overgreps- og krenkelsessaker og på lang sikt bidra til å sette en stopper for slike destruktive prosesser? Forenklet sagt bør vi holde fokus på overgrep, og agere ut fra en forståelse som ser seksuelle overgrep *som* seksuelle overgrep. Dette høres selvsagt ut. På et generelt og abstrakt plan er krenkelsener og overgrep noe moralsk forkastelig og eventuelt kriminelt¹. Når overgrepene blir konkrete (prestekollega, venn, annen tillitsperson), viser det seg gjerne en helt annen overgrepforståelse. En forståelse som bagatelliserer overgrep, som fungerer minimaliserende, eventuelt også omtolker dem slik at overgrepet forsvinner fra fokus og vi blir opptatt av alt annet, og til slutt finnes ikke overgrepet. Overgripere tyr gjerne til en slik forståelse, ofte den utsatte også (som overtar overgripers forståelse), den kirkelige medhjelper (som lytter), og ellers i samfunnet, ettersom det finnes innebygde så kalte «sannheter» om overgrep og vold til bruk for dette formål.

Utfordringen fremover blir altså, mener jeg, å holde fast og videreutvikle en slags overgrepenes «fenomenologi» som ser overgrep som overgrep, forstår dem *som* overgrep. En slik forståelse må forholde seg til den kunnskap som stadig utvikles og ikke la seg friste av overglattende myter. Seksuelle krenkelsener, overgrep og vold finnes i dag som et stort kompetanseområde. Men det handler om et kompetanseområde som per definisjon er provoserende, ettersom overgrepforståelse roter omkring i felt der identitet, seksualitet, makt og religion tvinnes sammen, og forholdet mellom det vi anser er normalt og det vi ikke aksepterer glir i hverandre. Så det finnes motstand mot visse forståelser.

¹ «Med seksuelle krenkelsener menes at den med mest makt i en asymmetrisk maktrelasjon anvender seksualisering av relasjonen på en slik måte at den andres intimitetsgrenser blir krenket» (Tormod Kleiven). Det kan være hele spekteret av seksualisert atferd fra verbalt krenkende utsagn, beføling og påført samleie/seksuell vold, uavhengig av om det rammes av straffeloven eller ikke. Straffelovens kapittel 19/seksualforbrytelser: seksuelt krenkende eller annen uanstendig atferd, seksuell handling, seksuell omgang (voksne-barn).

Mitt overordnede anliggende i møte med empirien ble: En fremtidig utfordring ligger i hva slags forståelse av overgrepssproblematikken kirkene arbeider ut fra og utvikler, i et mylder av myter, omtolkninger og provokasjon.

«I» og «UR» - prosessforståelse

For den som utsettes for krenkelser og overgrep er det en himmelvid forskjell mellom å være «i» og «ur» (ute av) krenkelses- og overgrepssprosessen. Det kan være forskjellen mellom overhode aldri å være i nærheten av tanken på å snakke med noen om dette, og å faktisk gjøre det. «I» prosessen har overgriperens virkelighet gjerne blitt den utsattes, og da er overgrepene omtolket til noe helt annet. «Ur» prosessen (rent fysisk) kan en mental prosess starte der det blir mulig å forstå det den utsatte har vært med på, på en annen måte: Som en krenkelse eller et overgrep. Hvem er eventuelt samtalepartneren? Etter hvert kan det da handle om to virkelighetsforståelser: Den utsattes og overgriperens. Overgriper pleier å benekte handlingene, eller bagatellisere dem, minimalisere, og på andre måter omtolke dem slik at overgrepet forsvinner som overgrep.

Skillet mellom «i» og «ur» bruker jeg her for å illustrere to saker: For det *første* at kirkene bare får kunnskap om et fåtall av faktiske krenkelsessaker, anslagsvis 10-15 prosent (sekulære tall). Else Kari Bjerva (og Tormod Kleiven) har studert slike saker, «ur»-saker, nærmere bestemt har Bjerva studert krenkelsessaker der «ord står mot ord», som er 10 prosent av de sakene som blir behandlet i kirkelige sammenhenger. «Ord mot ord» handler om saker med «total» benekting fra den anklagedes side. I de øvrige 90 prosentene erkjenner vedkommende «*helt eller delvis*». Hva betyr det? Blant annet synes det å bety at den anklagede kan innrømme noen av selve handlingene, men ikke deres krenkende karakter. Altså har han - det er gjennomgående en «han» - en annen forståelse. «Ord mot ord» gjelder følgelig for ikke bare 10 prosent (totalbenekterne) av tilfellene, men - tja - de fleste? Dette kan ses i relieff av et generelt mønster: Overgriper har i de fleste tilfeller utmeislet alt fra en bagatelliseringsfortelling til en ren omtolkningsfortelling.

Det andre poenget med å bruke skillet mellom «i» og «ur» er å peke på at overgrepssutøvelse bør ses i et *prosess*perspektiv; i denne prosessen skjer det mye med de involverte partene, både hva gjelder handlinger, tanker, følelser og forståelse av overgrepet. Og det gjelder å kunne identifisere ulike faser i en slik destruktiv prosess.

Med utgangspunkt i Bjervas undersøkelse

Inn i dette bildet har det gledelige skjedd at kirkene (i Bjervas undersøkelse) har undersøkt sakene selv og tatt stilling *for* den utsatte (90 prosent). Men, konkluderer Bjerva, kirken har ingen klar forståelse av hva det er viktig å se etter. Man trekker frem høyst ulike kriterier for «troverdighet» og vurderingene kan bli tilfeldige, konstaterer Bjerva. Dette må da være bekymringsfullt. Den utsatte får riktignok støtte, men på hvilket grunnlag? Hvordan kan man ha kommet til att krenkelsen eller overgrepet faktisk har skjedd? Bekymringsfullt også med tanke på eventuelt uskyldig anklagede om konklusjonsvurderingene blir slumpartede. Har kirken tilstrekkelig overgrepkunnskap, hva slags forståelse, om noen?

Opp mot denne bekymringsfulle situasjonen foreslår Bjerva en ny *praksis* i tre deler: Kirken må ta utgangspunkt i den utsattes virkelighetsopplevelse og anvende en definisjon av seksuelle krenkelser som avslører asymmetrien i makt og bidrar til å plassere ansvaret hos den som er i maktposisjon. Videre må kirken bedømme saken ut fra «totaliteten i troverdighetskriteriene». For å oppnå dette mener hun man må ta utgangspunkt i troverdighetskriterier som er utledet av vitnepsykologi, traume- og maktteori (men ikke seksualitet).

Dette er et sterkt psykologiserende redskap som er egnet til å tjene flere interesser og bare indirekte knyttet til det jeg mener med overgrep som kompetanseområde. Traumeteori kan anvendes for å forstå den utsatte, men den må kobles til overgrepkunnskap om *dette* feltet, kunnskap med overgrep i fokus. Vitnepsykologi, et svakt akademisk område, er utviklet til bruk i rettsammenheng, og ikke ut fra kunnskap om overgrep. Deres troverdighetskriterier oppleves vanligvis av utsatte som en mistenksomhetens hermeneutikk. Dette blir forståelig i lys av overgrepssprosessen og hva den gjør, hva det er å leve med krenkelser, overgrep og vold, virkelighetspendlingen, der den utsatte gjerne overtar overgripers virkelighet mer eller mindre. Dersom hun våger å snakke uttaler hun seg vagt og antydningvis, så diffust at det er vanskelig å forstå med mindre man kan litt om overgrepssprosessen. Eller kanskje drar hun i gang med det mest ekstreme som skremmer vettet av lytteren, hun

formidler paradokser og ikke den klare rasjonalitet som troverdighetskriteriene er oppbygd omkring.²

Kanskje bør kirken bedre eller på annen måte utnytte Kirkens Ressurscenter for å kvalitetssikre kunnskap og vurdering dersom tilstanden er som Bjerva konkluderer: Man vet ikke hva man leter etter, vurderingene kan bli tilfeldige.³

... og Kleivens undersøkelse

Både Bjerva og Tormod Kleiven (Kleiven tar for seg kirkesamfunnets formelt ansvarlige, utøvende ansvarlige og utsatt i en konkret sak, anklagedes stemme er ikke med) mener at kirken anser som det primære å ivareta den utsatte, og samtidig er opptatt av, naturlig nok, sakens faktiske innhold: Hva har skjedd? Blant annet for å plassere ansvar. De dilemmaene som Bjerva viser og som munner ut i forslag om ny praksis, henger sammen med dette: Det at utsatte kjenner seg sveket, viser at det kan være vanskelig å ivareta den utsatte (diakonalt) samtidig med at saken skal utforskes (juridisk). Bjerva viser i sin undersøkelse det hun kaller tre faglige ståsteder hos de personalansvarlige for overgrepfeltet: Diakonalt, juridisk og saksorientert. Jeg synes *betydningen* av det saksorienterte ståstedet forsvinner, som om Bjerva undervurderer sitt eget funn: Bristende overgrepkunnskap.

² Seksuelle krenkelser, overgrep og vold er et eget, stort, mangefasettert kompetanseområde med et brytningspunkt i forskningen fra og med «kvinneforskningen» som var den første til å ta del i de utsattes fortellinger og etter hver forsøke å tolke dem, så med disse i ryggen gå videre til overgripere og gradvis utvikle tolkningsnøkler innenfor feministisk orientert voldsforskning. (Her var Norge tidlig ute, med et omfattende forskningsprogram allerede i 1985 og fremover.) Jeg mener at man bør ta til seg kunnskap fra dette kompetanseområdet. Det er det nærmeste man kommer en slags overgrepens fenomenologi. Man har ut fra massiv empiri forlatt den tidligere forutsetningen om å skille makt og seksualitet («voldtekt handler om makt, ikke om seksualitet», et skille som Bjerva og Kleiven beholder). Her holdes overgrepene fast. I det arbeidet jeg har sett fra Kirkens Ressurscenter (ikke mye, kanskje er jeg på bærtur), henter de sine redskaper fra dette kompetanseområdet og bidrar selv til å utvikle det, og jeg tror jeg også har bidratt litt, for eksempel med prosessforståelse av vold og overgrep, voldens normalisering og ugyldiggjøring.

³ Jeg styrkes i denne vurderingen stilt overfor *studiestedenes* gjennomgående tematisering av overgrep som er gledelig og helt nødvendig. Det som spiller en rolle, er ikke om en opererer med en videre eller snevrere definisjon (relasjoner, grenser, makt – seksuelle overgrep) eller hvilke etiketter en bruker på temaet, men hvilken faktisk kunnskap om overgrep man formidler. Det har jeg ikke klart å finne ut. Heller ikke hva slags overgrepskompetanse som er inkorporert i de ambisiøse *lokale beredskapsplanene* som ikke nøyer seg med å kopiere Den norske kirkes *veiledningshefte* (som er svært kort omkring overgrep). Men med kjennskap til denne komplekse materien vet jeg at man har en beskjeden ambisjon dersom 3-5 timers undervisning anses tilstrekkelige. Når jeg så forstår at en tendens hos Kirkens Ressurscenter er en økning i veiledning og rådgivning, er det bra, men ikke om det er kombinert med en minsking i undervisning, tatt i betraktning studiestedenes korte undervisning, og menighetenes (i beste fall) tilfeldige kompetanse og ujevne arbeid med beredskapsplaner. (Jeg spør, fortsatt ukvalifisert, om Kirkens Ressurscenters nøkkelrolle kan utvides eller dreies, for eksempel til undervisningsformål.)

Man ser de samme dilemmaene som Bjerva viser, og litt til, i Tormod Kleivens studie. Også her er samtaler med krenkede grunnlaget for kirkesamfunnenes håndtering, og bør så være for å ivareta krenkede, og for å avklare sakens faktiske innhold for så å plassere skyld og ansvarliggjøre anklagede. Politianmeldelse og rettslig avklaring ble sett som en positiv mulighet. Altså, påpeker Kleiven, får *jussen* en sentral plass når kirkelig forståelse etableres. Samtidig som kirkesamfunnets ansvarlige mente å samtidig ivareta den krenkede (*diakonalt*). I tillegg til dilemmaet med å pendle mellom et juridisk og et diakonal «ståsted» kommer *arbeidsgiveransvaret* (handlingslammelse når anklagede ikke samarbeider). Denne balanseakten blir bortimot umulig og spørsmålet om hvem som blir mest skadelidende blir påtrengende. Den krenkede opplever det juridiske ståstedet som å så tvil om hennes troverdighet i en situasjon der hun har mistet all verdighet og kjenner på skyld og skam. Hun trenger entydig og kontinuerlig (diakonal) støtte av en som har dette og intet annet som hovedoppgave, for å komme «ur» den destruktive prosessen også mentalt. Hun trenger hjelp til å gyldiggjøre overgrepet som et overgrep. Jeg mener hun trenger en diakonal støtte med overgrepskompetanse («saksorientert» ståsted), ikke en biskop uten peiling på sakfeltet.

I disse dilemmaer, som fremfor alt rammer den utsatte, hvor blir det av «saksorienteringen», det vil si overgrepsperspektivet, overgrepsforståelsen, overgrepskunnskapen som holder fokus på å *se* overgrepet og ikke alt annet? Så langt jeg kan lese Kleiven (og Bjerva), roper dilemmaene de peker på, om tydeligere roller og rolleoppdeling, men dilemmaene kan kanskje også knyttes til manglende overgrepsforståelse. I alle fall tror jeg et samarbeid (jf. Henriette Bryn med bispepådriv) mellom de ulike rolleinnhavere fungerer lettere da.

Kan det altså gjøres annerledes? Ja. I tillegg til det sagte: Handlingsstrategiene fra kirkesamfunnets ansvarlige er ulike når det kommer til menigheten. Her finnes et spekter fra å se menigheten som sentral og aktivt deltaker, til at ansvarlige ikke forholder seg til menigheten eller avviser at den har en rolle. Men hva med å bygge opp frivillig erfaringskompetanse i menighetene, slik Henriette Bryn foreslår? Om overgrep, føyer jeg til; det som brygger bro mellom de som er involvert i å håndtere saken, er overgrepskunnskap.

Et par illustrasjoner: Når det ikke vises noen handlingsstrategier i forhold til tilgivelse (Kleiven), som har en sentral plass for den krenkede og forsterker opplevelsen av skyld og skam om den deles ut i hytt og vær, illustrerer også dette bristende overgrepskompetanse. Tilgivelse er bare vettig om overgriper erkjenner, angrer og viser seg villig til å handle deretter. («Om han skulle ta på seg det fulle ansvaret for det han har gjort skulle jeg muligens kunne tenke meg å overveie å tilgi.») Tenk om dette kunne være uttrykk for en menighetens (erfarings)kompetanse og overgrepskunnskap!

En annen illustrasjon: Når krenkelsessaker mellom to voksne synes å være det mest problematiske for alle parter å håndtere, hva med en menighetsforståelse som omfatter forståelse av hva overgrepssprosessen gjør med den utsattes virkelighetsforståelse og med den anklagedes (om)tolkninger?

Da er vi over på en definisjon av seksuelle krenkelser, som Kleiven er opptatt av: Forståelsen at en krenkelse er en krenkelse *dersom* den utsatte opplever det slik (seksuell trakassering som sammenlikningsgrunnlag: her er subjektiv opplevelse avgjørende i definisjonsgrunnlaget) blir problematisk i et prosessperspektiv. Prosessen bidrar til motsatt opplevelse. Er det da handlingene som bør utgjøre definisjonsgrunnlaget, altså et mer «objektivt» grunnlag? spør Kleiven. Det er heller ikke nødvendigvis de krenkende handlingene som er verst, men handlingenes sammenheng: Tillitsposisjonen og dens maktasymmetri, mener han.

Kleiven mener at fremover må det arbeides for å selvstendiggjøre kirkens forståelse fra rettsapparatet, og for en forståelse som omfatter mer enn å ha fokus på selve handlingene (straffeloven), og på det diakonale, om jeg har forstått ham riktig.

Tråder samles før vi går videre

Jeg mener at en overgrepens fenomenologi fordrer at vi *ser* overgrep og krenkelser (handlingene):

- a. i sine sammenhenger eller kontekster der tillitsposisjon er én viktig sammenheng,
- b. som en forandrende prosess, der

c. mange tolkningsnøkler er tilgjengelige. Noen tolkningsnøkler *ser* overgrep og forstår dem som overgrep, mens andre omtolker overgrepene og får dem til å forsvinne.

Jeg har spurt dere hva slags kunnskapsforståelser dere arbeider ut fra. Finnes det innarbeidede «sannheter» som dere tar for gitt? Jeg har pekt på at arbeid med vold og overgrep er et kompetanseområde omgitt av miner, myter og provokasjoner (kjønn, sex, religion). Selv mener jeg at for fremtiden trenger vi, for å håndtere og forebygge på kort og lang sikt, handling ut fra en overgrepsforståelse som kan formuleres slik:

Vi må *se* overgrepene, forstå overgrep og vold *som* vold og overgrep, og ikke bagatellisere og tolke bort, få dem til å forsvinne, for eksempel gjennom (overgriper)s bruk av motstridende diskurser (jf. i det følgende) og glidning mellom motstridende normsystemer (overgriperperspektiv). For å holde fast overgrep som overgrep har jeg sagt noe kort om å forstå overgrep som en prosess (den utsattes perspektiv), og jeg skal i det følgende presentere noen tolkningsnøkler og blant annet illustrere overgrepsprosessen knyttet til delaktighet og utvalgthet, overgrep som virkelige og borttolkede, og en (u)gyldiggjøringsprosess der overgriperes virkelighet kan bli den utsattes virkelighet. Og det motsatte, der den som utsettes kan få støtte til å formidle det hun er utsatt for av oss, omverdenen, og holde fast en forståelse av denne virkeligheten som overgrep og få tolkningsnøkler videre.

Sagt på en annen måte, vi må være i «hodet» til den utsatte, og i hodet på overgriperen, og vi må la de to partenes fortellinger møte hverandre. For eksempel kan vi ta med den utsattes narrativ i sine ubehagelige detaljer til overgriper og få hans svar. Det er lettere å få erkjennelse da, særlig om hun er sterk nok til å være til stede. Og dialektisk, ta med overgriperes stemme tilbake og høre hva den utsatte sier til overgriperen i hovedsak bagatelliserende versjoner, samtidig som vi må ha (profesjonelle) kunnskapsnøkler til å analysere det de forteller (vårt krevende ansvar som blir noe lettere om vi ledes av kunnskap). Og vi må ikke glemme hvem vi selv er, vi lever også et liv, det kan av mange grunner og erfaringer by på motstand å ta til oss visse typer kunnskap.

Overgrepskompetanse må integreres hos *alle* parter som er involvert: Den som er til for den utsatte (diakonalt), den som utforsker hva som har skjedd og prater med anklagede (rettsorientert), arbeidsgiver og pådriver. Og med en med integrert

overgrepskompetanse kan *samarbeidet* fungere, i tydeligere roller, når man skal lytte til og forsøke å tolke overgripers og utsattes stemmer.

Når nå taushetens tid forhåpentlig er forbi og vi lever i det uttaltes tid, er spørsmålet: På hvilken måte prater dere om seksuelle krenkelsers og overgrep? Det har jeg ikke klart å finne ut. Men det er ikke likegyldig, og selv har jeg vel vært bortimot overtydelig. Nå skal jeg presentere noen tolkningsnøkler. Først litt om rettslig håndtering.

Rettslig håndtering

Her baserer jeg meg på professor i prosessrett, Christian Diesens bok «Övergripping mot kvinnor och barn – den rättsliga handteringen» fra 2009, basert på en studie der forskere i perioden 2005-2008 gikk gjennom nyere materiale: Ca. 10 000 FU (forundersøkelser) og 1200 dommer, og relaterte analysene til internasjonal forskning på området. Dette er altså saker som har blitt rapportert til politiet og som har gått videre i rettsapparatet! Få saker gjør det. Her noen enkle konklusjoner:

Når det gjelder samtaler (forhør) med *utsatte*, fremfor alt barn, er mangler i samtale et mønster av inkompetanse: Med ønske om å være snill og å beskytte, redd for å stille ledende spørsmål brukes, bare mekaniske samtalenøkler («Hva pleier dere å gjøre?»). Man er altfor godt tilfreds med en vag bekreftelse av mistanken om overgrep.

Manglene i samtaler med *overgripere* er enda større: Velvilligheten mot overgriper er enorm. Man forutsetter at det er stigmatiserende å spørre, også rent opplysningsvis. Man er tilbøyelig til å godta den mistenktes forklaringer og bortforklaringer, med fornektning av det *seksuelle* innholdet (der overgriper går med på visse fakta) og reduksjon av handlingen til et minimum, der fortellingen skjener i vei bort fra den virkelige overgrepskjernen. Motstanden hos utrederen mot å synliggjøre overgrepet er også et mønster. Så:

Hva med *utrederne*? Ifølge utredningene som gjøres, virker det slik at jo mindre kunnskap og erfaring utrederne har, desto mer tyr de til «omstendigheter» som (bort)forklarer overgrepene, ikke minst psykologiske faktorer. (Overgrep forklart gjennom ulike typer avvik er en innarbeidet voldsforståelse. På 1970-80-tallet ble sosiale avvik erstattet med personlighetsavvik som dominerende politisk forklaring i

for eksempel Sverige.) Fortellingenes innhold avseksualiseres. I stedet finner man «rimelige» forklaringer på handlingene, gjennom spørsmål som: Hvorfor trakk du deg ikke unna? Hvorfor har du ikke fortalt det til noen? Utrederne spør ut fra en slags «falsk rasjonalitet», antakelig fordi de ikke forstår og har kunnskap, mener Diesen. Og konklusjonen blir: Intet seksuelt har skjedd.

Utredere med overgrepkunnskap godtar ikke flukttendenser med henvisninger til manglende minner, og andre lettvinde og «rimelige» forklaringer. De vet dessuten at den utsatte ofte reagerer på en måte som fremstår som paradoksal. De retter samtalen med overgriperen inn på den totale livssituasjonen, ikke for å minimalisere overgrepet, men for å peile kilder til grenseoverskridelser (ifølge overgriperne), og så finne veien til overgriperens selvmedlidenhet og deretter videre til skyldfølelse. En annen strategi er å fokusere på relasjonen til den utsatte for å komme frem til innrømmelse («kjærlighet», såkalt pedofil legning). Begge strategiene viser at den beste måten å appellere til eventuell skyldfølelse på eller å få en innrømmelse, går gjennom barnet. Særlig stilt overfor barnets *utsagn* er det vanskelig å la være å reagere. Men å gi inntrykk av spilt sympati eller tilgivelse fra utrederens side, er forkastelig! Dette illustrerer kunnskapsrike utredere.

Hvordan agerer dere i samtaler med utsatt og eventuelt overgriper? Hva menes med at kirken skal være et trygt sted å være?

Dømte overgriperes fortellinger. Motstridende diskurser

(Diskurs: En bestemt måte å snakke og skrive om et fenomen eller problemfelt på, for eksempel overgrep, uttrykt i temmelig stabile forestillinger, for eksempel overgrepforklaringer, som oppfattes som «sannheter».)

Den norske sosiologen Marianne Brantsæter har intervjuet menn som er *dømt* for seksuelle overgrep mot barn, fortrinnsvis egne barn. I doktoravhandlingen «Møte med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn», 2001, finner hun at mennene har skapt sin livsfortelling der de «forklarer» de seksuelle voldsovergrepene. Forklaringene handler om at de anser seg spesielle og avvikende. Dette kobler de til at de har hatt en vanskelig barndom der de anser seg utsatt på ulike vis, eller til et problematisk ekteskap med manglende kommunikasjon, ikke minst seksuelt.

Reviktimiseringsspøkelset går igjen, kombinert med patologiske bilder av seg selv.

Ifølge Brantsæters analyse bruker mennene dominerende og innarbeidede «sannheter» om vold og overgrep for å gjøre sin seksuelle voldshistorie begripelig. Med ett unntak har samtlige menn gått i terapi. Så kan en naturligvis spørre om terapeutiske forklaringer av volden sammenfaller med visse av samfunnets offisielle, politiske «sannheter» om vold, for eksempel sosial arv, psykologisk forstyrrelse, avmakt – kort sagt overgripere som avvikende.

Samtidig fremstiller mennene seg som normale, vanlige menn, men det er når de snakker om andre ting enn overgrepene, nemlig når de snakker om relasjonen med det utsatte barnet. Den forstår de som en slags kjærlighetsfortelling. For eksempel slik: Det finnes to parter, forholdet begynner varsomt, utvikler seg gradvis, det er gjensidig, datteren sa ikke nei, hun tilbød seg: «Stakkars deg pappa, du kan ligge med meg». Hun, den lille kvinnen, forførende, for sånn er de jo, er altså en både seksuelt tilgjengelig og omsorgsorientert liten kvinne, og ung og vakker. Han på sin side tar imot tilbudet, «for menn gjør jo det», sier mennene og refererer til forestillingen om normal mannlig seksualdrift.

Overgriper agerer altså, slik de fremstiller seg selv *her*, innenfor rammen av et seksuelt kjærlighetsforhold, der han er en vanlig heteroseksuell mann og hun er en tilgjengelig liten kvinne. Altså fremstiller de seg som normale, vanlige menn ved å ta i bruk innarbeidede forestillinger om kjønn, mannlig og kvinnelig seksualitet, og kjærlighet i en kjærlighetsfortelling.

Overgripernes samlede fortellinger kan ha motstridende elementer, for eksempel ved å fremstille seg som både spesielle, avvikende menn ifølge en i samfunnet rådende *voldsdiskurs* i voldsfortellingen, og som vanlige, normale menn ifølge en vel innarbeidet *kjønns- og seksualitetsdiskurs* i en *kjærlighetsfortelling*. Midt i dette bagatelliseres og minimaliseres overgrepene. Ja, de fremstår som noe helt annet enn vold når overgriperne skal forstå seg selv; overgrepene *omtolk*es og blir borte. Og det blir tydelig hvilke redskaper mennene benytter for å få til dette: Innarbeidede «sannheter» om kjønn, seksualitet, kjærlighet og om vold.

Hva med dere? Kompetansen for deg og meg må følgelig omfatte (bort)forklaringskunnskap om overgrep. Hvilke diskurser om hva tas i bruk i hvilke sammenhenger?

Overgripere i terapirommet

Men hva når voldelige menn faktisk anser at volden de bruker *er* et problem? Ja når de til og med søker hjelp og behandling for å stanse den egne voldsutøvelsen? Få gjør det. Ikke minst i kombinasjon med at de anser selve volden å være problematisk. Og desto mindre når selve terapiprosessen hadde et feministisk anstrøk. Slik som den har ved ATV – Alternativ til vold, i Oslo. Eksempelet handler om dette. Espen Lundgren Sørli intervjuet mishandlende i terapi ved ATV, til sitt eksamensarbeid i psykologi:

«Voldsutøvende menn: om vold, mannlighet og faderskap». (Artikkel: «Våldsutövande män i samtalsterapi: makt och vanmakt»; SMT 2005, årgång 82 hefte.) Han studerte nærmere hvilke diskurser mennene benyttet når de snakket om volden og når de snakket om seg selv som fedre og partnere. Et tendensielt interessant mønster kunne utkrystalliseres:

Når de snakker om seg selv som utøvere av vold og voldens oppkomst, tyr de til «omstendigheter», faktorer utenfor sin kontroll. Det handler om vanmakt, klasse, alkohol og jobbstress. Mennene er ikke aktører, ikke riktig ansvarlige for volden. Derimot gjenoppstår aktøren, det aktive, ansvarlige jeget, når fokus flyttes i fortellingene til det positive forandringsarbeidet: Å være en *partner* som slutter å bruke vold og en ansvarsfull *pappa*. Det er noe de selv har ansvar for og kontroll over. Da er mannen en ansvarlig aktør.

Aktøren (den handlende personen) og volden fantes sjelden samtidig i mennenes forståelser. Volden forstås som et område for seg, forbundet med vanmakt og skapt av ulike faktorer i omgivelsene. Aktørskapet (når mannen er aktør, handlende) forbindes ikke med vold, men med det aktøren gjør for å hindre volden (i fremtiden) og være en fin partner og den pappa han ønsker å være. Kombinasjonen av vanmakt og individuelt ansvar er et bilde på hvordan voldsutøvende menn i samtaleterapi kan utforme sine identiteter.

Forfatteren er kritisk til hvordan de intervjuede mennene bruker sosialt tilgjengelig kunnskap (avviksbilder) om seg selv og sin vold. Og han spør: På hvilken arena har de lært om vold og egen identitet? I samfunnet som helhet og dets diskursive sannheter om vold? Eller i terapisamtalene (på vei til større ansvarstagende)? Konsoliderer de, med kombinasjonen av vanmakt og individuell kontroll, mannlig identitet? Kan dette i så fall på sitt verste lede til akkurat «*passelig*» *vanmektige aktører*?

Hvor plasseres ansvaret? Forsvinner volden? Er volden overordnet? Eller kan ATVs redskaper være en tolkningsnøkkel som på sikt faktisk stopper volden? Vanmakt og makt er blant ATVs hovedredskaper.

Prosessforståelse

I «Den Herren elsker, tukter han» fra 1984, min aller første intervjuundersøkelse om kvinnemishandling, fremhever jeg noen tilbakevendende og opprivende inntrykk. Et slikt var, skrev jeg, «*normalisering* av volden – fremfor alt den tette, glidende overgangen fra mannsrollen till påtrykninger, tvang, terror, vold. Det er ikke lett å påvise og definere en grense mellom ‘naturlig’ mannlig autoritet i parforholdet med mer subtile uttrykkesformer, og på den andre siden psykisk og fysisk tvang, terror og vold.» Et annet aspekt som gjør sterkt inntrykk, er kvinnenes tendens til å ta mishandlingen til seg gjennom selvbebreidelse og selvforakt på grensen til selvutslettelse, skrev jeg. Det som er vanskeligst å forstå og ta inn over seg er at den tilsynelatende ekstreme begynnelsen framstår som normal under normaliseringens gang, noe som kan komme til uttrykk i at «hans» virkelighet blir «hennes», skrev jeg. (Lundgren 1984: 51-52f.).

Dette ble frøet som kom til å utvikles til voldens normaliseringsprosess, en analytisk modell som har gått en slags forskningsmessig og politisk seiersgang internasjonalt. Da jeg for første gang formulerte det jeg kalte voldens normaliseringsprosess, hadde jeg intervjuet to grupper kristne kvinner i Norge, som ble viktig i det videre arbeidet, med flere grupper kvinner, deres partnere og andre menn, deres og andre barn. Kvinnene ledet meg nemlig inn på et spor som jeg så smått kunne følge og utvikle: Volden kan ses som en *prosess*. Betydningen av dette kunne jeg ikke ane da, det vil si betydningen av å ikke se voldshandlinger som løsrevne episoder uavhengige av hverandre, men i sammenheng, at erfaringene farger hverandre, og forstås i lys av hverandre. En aktiv og farlig prosess der mange grenser viskes ut og forskyves (akseptabelt - ikke akseptabelt, vanlig mann - mishandler, godt - ondt, kjærlighet - vold, liv - død), hvilket, lærte jeg etter hvert, kanskje er det mest karakteristiske trekket ved normaliseringsprosessen, i alle fall for kvinnenes vedkommende. *Konsekvensene* blir helse-, ja livsfarlige.

I bakspeilet kan jeg se tre grunnleggende innsikter fra det tidlige arbeidet:

-at vold og overgrep kan utvikles og komme til å erfares som noe vanlig og normalt i hverdagslivet: *Normalisering (ugyldiggjøring)*.

-at volds- og overgrepsutsatte gradvis kan komme til å overta overgriperes forståelse av voldshandlingene og syn på offeret: *Internalisering*.

-at voldens og overgrepenes «forklaring» ifølge overgriper ikke pleier å ha noe å gjøre med dem slik de «egentlig» og «virkelig» er. Årsaken legges utenfor mennene selv, på omstendigheter eller på den utsatte: *Eksternalisering*.

Disse innsiktene tar jeg med i det videre. Først:

Overgrepssprosessen

En betrodd prest utnytter Anna seksuelt. Det skjer over lang tid. Det første overgrepet skjer når hun er i niårsalderen. Presten har stor tillit i alle lag, og det er ingen i hans omverden skulle kunne tenke seg at han er «en sånn» som utnytter noen seksuelt. Til å begynne med er overgrepene små og ligger nær lek og kan ligne kjærlig berøring. Det kjennes likevel ubehagelig, men Anna kan ikke sette ord på hva som er feil. Hun forvirres også av at presten er snill og appellerende: «For en nydelig Guds skapning du er! Så undersøkte han liksom alt for å se hvor fint Gud hadde skapt meg.» Overgrepene blir etter hvert grovere, presten flytter *grensen* for hva han synes «går an». For Anna er det ikke mulig å avgjøre hvor grensen går mellom det (mer eller mindre) tillatte og det (mer eller mindre) ikke tillatte.

Presten forholder seg til to normsystem samtidig. Dels til det offisielle som tilsier at overgrep er forbudt og en kriminell handling, ved å gjøre jenta innforstått med at det som skjer skal holdes hemmelig: «Dette er vår egen lille hemmelige hemmelighet», «dette vet bare vi og Gud om». Dels forholder han seg til et uoffisielt normsystem, som gir ham betydelig videre rammer for hva som er tillatt. Han definerer for eksempel ikke situasjonen som et overgrep, det som skjer er en *gjensidig* handling: «Han sa bestandig at det hadde vært en fin stund, så jeg følte meg skyldig som ikke syntes det var hyggelig å være hyggelig mot ham». Han rettfærdiggjør også uttrykkelig sine handlinger overfor henne via et implisitt uoffisielt normsystem: «Han skulle beskytte meg og ta vare på meg, som Jesus, jeg var jo det lille barnet, ikke sant?», «dette er noe jenter pleier å like», «det var noe han visste at nettopp jeg kommer til å

like». Han betoner altså at det er noe ved henne, noe som har lokket ham (den forførende jenten/Lolita), hennes myke hår og hennes slette hud og «for en nydelig Guds skapning du er», «se så pene knopper du har!» Presten lar henne forstå at det er noe *spesielt* med henne i forhold til andre jenter. Ofte lader han dette spesielle med positiv mening, som at hun har spesielle egenskaper som de andre mangler. Denne *utvalgthet* forsterkes og blir snart en subjektiv realitet for Anna. Allerede det første overgrepet får henne til å kjenne seg annerledes i forhold til andre jenter. Hun får et ambivalent forhold til denne utvalgtheten. Det innebærer jo visse fordeler, oppmerksomhet, men fremfor alt er det negativt, ingen er så ekkel som hun.

Gjennom at presten knytter sine overgrepslegitimerende argumenter til at hun er utvalgt, ja til jentas *person*, kjenner Anna seg *delaktig* i det som skjer. Dette får stor betydning i den fortsatte prosessen: For delaktigheten hindrer henne fra fellesskap med andre jenter, med mamma, med lærere, det blir nesten umulig å fortelle videre. Ingen er så ensom som hun. Og det får avgjørende betydning for at overgrepene kan fortsette. Dessuten leder opplevelsen av delaktighet til lojalitet mot presten. Det blir synd på ham om hun forteller og: «Egentlig var det jo ikke hans feil.» Dessuten formidler han at alliansen også omfatter Gud: «Gud har skapt meg og han skulle ta vare på meg. Gud gjør at vi hører sammen så nært som ingen andre kan høre sammen.»

Prestens virkelighet overtar hos Anna, og på en eller annen måte er Anna grunnen til det som skjer. Prestens forståelser har blitt hennes.

Anna «vet» nå at hun ikke som en selvfølge skulle bli tatt på alvor *om* hun forsøker å fortelle. Han er jo så fin, synes alle. Samtidig med at hun er redd for å bli avfeid er hun paradoksalt nok redd også for det motsatte: Å bli tatt på alvor. Hun vet ikke hvilke konsekvenser det får! Presten sier jo også at det kan hende noe katastrofalt om hun forteller: «Dette skal bare Gud vite om» (alliansen). Dersom Anna formidler noe, er det motsigelsesfylt og paradoksalt, slik situasjonen er for henne: Hun vil at noen skal forstå hva som skjer og hjelpe henne, uten at hun «sladrer».

Overgriper er like klar over at Anna ikke skulle bli trodd. Det som virker paradoksalt inngir ingen tillit, mens han har tillit. Presten oppfatter dessuten taushet fra hennes side som en bekreftelse på gjensidighet fra henne, noe som bare forsterker hans legitimering.

Tausket fra Anna gjør ham sikrere i forhold til fortsatte og grovere overgrep. Redselen for ikke å bli trodd (og det motsatte) gjorde at Anna lenge ikke engang forsøkte å fortelle. Hun valgte å tie. Når hun omsider forteller, er det hun sier preget av paradokser, ambivalens, prøvende antydninger, ofte så diffuse og vage at de ikke oppfattes. Hun velger de minst grove handlingene, og hun velger også slike som virker helt usannsynlige for omverden. I dette tilfellet rituelle overgrep med faste ord og uttrykksett som ble gjentatt, kombinert med bruk av korset som et symbolsk redskap, og dannet et mønster som en ramme om overgrepet.

Og omverden reagerte første med: Kan det virkelig være mulig at han...? Hun må fantasere, eller i alle fall overdrive. Det er altså viktig for fortsettelsen om jenta forteller eller ikke. Og det er av stor betydning om jentas eventuelle antydninger til andre møtes med bagatellisering. For det bare bekrefter og forsterker overgriperens virkelighetsdefinisjon. Eller om hun møtes med tausket eller direkte avfeiring: Du innbiller deg bare! For overgriper blir dette en bekreftelse på at hans troverdighet er større enn den utsattes, og han blir dessuten sikrere i forhold til å fortsette overgrepene.

Samtidig som overgrepene fortsetter, blir grovere og kommer stadig lengre bort fra det som kan anses tillatt, til og med ifølge uoffisielle normer, blir jentas delaktighet et stadig sterkere argument for presten i han rettferdiggjøring. Opplevelsen av utvalghet og delaktighet får en enda større rolle i den fortsatte overgrepssprosessen. Og, i den logikk som nå gjelder, kommer det ikke til å eksistere noen overgrep for presten, og dermed ofte heller ikke i omgivelsenes forståelse. Overgrepene er omtolket og eksisterer ikke. De er normalisert, ja ugyldiggjort. Vi kan prate om en ugyldiggjøringsprosess der utvalghet og delaktighet spiller en større og større rolle.

For Anna som dette eksempelet handler om, kunne ugyldiggjøringen brytes fordi hun sluttet å spise og ble alvorlig syk, og hun kunne til slutt fortelle - og gode kristne hadde vett til å lytte.

Fremover må vi rette oppmerksomheten mot at forskyvninger fra mindre grove til grove overgrep i handling kan kobles til omvendt forskyvning i forståelse i motsatt, forminskende, formildende, ugyldiggjørende retning: Det var nok ikke så alvorlig. Han mente nok ikke å forgripe seg på henne. Nei, det var noe helt annet, hun misforstod. Dette kan skje om det som uoffisielt er mer eller mindre tillatt, av overgriper blandes

med det som er mer eller mindre forbudt: Altså en forståelse der glidninger mellom flere, motstridende normsystem skjer. Nå en konkluderende oppsummering:

Overgrepets kjerne og (u)gyldiggjøringsprosessen

Selv om det er store forskjeller i overgrepshandlingenes grovhet, i nærhet mellom overgriper og den utsatte og med hensyn til kontinuitet i handlingene – og altså i overgrepens konsekvenser, mener jeg at det er mulig å formulere en slags analytisk modell. En modell til å gjenkjenne seg selv og andre i, til å tenke med, et redskap og en tolkningsnøkkel, som kan fange overgrepens logikk og mekanismer:

Grunnleggende i all forståelse av *seksuelle* overgrep er den utsattes underordning i det seksualiserte maktforholdet der den som forgriper seg også har makt til å definere situasjonen og utforme (overgreps)forståelsen. Dette innebærer at overgrepet kan bagatelliseres, omtolkes, ja gjøres til noe ikke-eksisterende, ugyldig, for den som er utsatt for overgrepet, og også overfor omverdenen, for eksempel ved hjelp av doble normsystem. Dette kan kalles ugyldiggjøringsprosessen.

Ugyldiggjøringsprosessen kan også uttrykkes slik at overgriperen gjør sin virkelighet, sin (overgreps)forståelse, til den utsattes virkelighet. Hans virkelighet og forståelse er oftest å benekte, bagatellisere, omtolke. Men hvordan det skjer og hvordan det formuleres, er avhengig av blant annet subkulturelt miljø og normsett samt andre omstendigheter. Avhengig av hvor i denne ugyldiggjøringsprosessen den utsatte befinner seg, trengs ulik slag støtte. Om overgriperens virkelighet er internalisert og det ikke «finnes» overgrep og den utsatte har seg selv å skylde, er det hodeløst å overlate til offeret hvorvidt anmeldelse skal finne sted.

Parallelt kan det i den beste av verdener skje en gyldiggjøringsprosess, idet den som utsettes i det minste i begynnelsen kommer med en slags protest mot overgrepet, ved siden av ubegripelige følelser av skyld, skam, selvforakt og vemmelse. Den utsatte kan gyldiggjøre sine erfaringer, for eksempel ved å fortelle andre om dem. Det finnes en stor indre motstand mot dette, i tett vekselvirkning med en ytre, uuttalt og av og til uttalt motstand fra omverdenen. Hun behøver derfor mye støtte for å beholde sin virkelighet, sin overgrepsfølelse.

I ugyldiggjøringsprosessen finnes to sterke krefter: Utvalghet og delaktighet. Som, har vi hørt, helt kort innebærer at overgriperen på ulike måter får jenta til å oppleve at det

er noe spesielt ved henne, i forhold til andre jenter eller kvinner, og dette gir henne en sterk følelse av å være delaktig i det som skjer.

Overgripernes og de overgrepnes fortellinger sammenholdt gjør at vi initialt har å gjøre med to virkeligheter og fortellinger: Hans og hennes, overgriperens og den utsattes. Når overgrep gjentar seg og blir grovere, kan vi se hvordan den enes, overgriperens virkelighet, har en tendens til å vokse, og den andres, den utsattes, krymper. Og hvordan de litt etter litt blir én. Nemlig overgriperens, når overgrepene er ugyldiggjort, og hans virkelighet har blitt hennes.

Her har jeg formulert en (analytisk) prosess basert på fem norske, kristne jenter, og kalt dem «Anna», for å illustrere. Uansett hvilke tolkninger vi gjør av hva som ligger bak overgripernes benektelser, bagatelliseringer, ansvarsfraskrivelser og rettferdiggjørelser, er det overgriperne som har makt til å definere situasjonen og formulere forståelsen, og gjennomgående: Noe overgrep har aldri skjedd. De utsattes opplevelser blir ugyldiggjort, samtidig som de setter dype spor av skyld, skam og selvforakt.⁴

Hennes tolkninger av det som hendte skjer ikke i et kulturelt tomrom, like lite som hans ugyldiggjøring. Prosessen løper i samspill med ytre forhold, alt fra samfunnets generelle kjønnsforhold til de næres eller kirkens faktiske opptreden når slike anklager dukker opp, der bagatellisering og ugyldiggjøring av seksuelle overgrep tenderer til å skje når overgrepsmistanker blir konkrete. Overgrepet blir borte. Omverdenens reaksjoner blir påfallende lik hans når den utsatte forsøker å antyde at noe forferdelig har hendt meg.

⁴ Veldokumenterte rapporter om erfaringer fra politietterforskning og psykiatrisk og psykologisk behandling av personer (dømt for seksuelle overgrep fremfor alt mot barn) er relativt entydige når det gjelder hva overgriperne sier om overgrepene, situasjon og deres overgrepsforståelse (her blant annet vist gjennom Diesens nye undersøkelse): Det vanligste er at de benekter at de har gjort seg skyldig i noe slikt, eller de forminsker, bortforklarer eller rettferdiggjør handlingene på ulike måter. Av dette følger at de påstår seg anklaget uten grunn. Den som anklager dem farer med fantasi eller løgn. I hans virkelighet finnes som regel ingen seksuelle overgrep.